

# NIELS PEDERSEN GRUNNET OG DEN EVANGELISK-LUTHERSKE FRIKIRKE



Fhv. minister og generalsekretær, ph.d. cand.theol.  
Flemming Kofod-Svendsen

Resumé: N.P. Grunnet mødte som ganske ung De Stærke Jyder og blev præget af denne luthersk-ortodoks-pietistiske vækkelse. Som soldat mødte han Brødremenigheden i Christiansfeld, fik kald til ydre mission og blev optaget på den fælleskirkelige missions-skole i Basel. Senere blev han præget af gammel-lutheranerne. Allerede før rejsen til Basel fik han kontakt med dr.theol. H.C. Rørdam, der senere blev formand for Det Danske Missionsselskab (DMS). I Basel kom lutheraneren Grunnet i et spændingsforhold til skolens interkonfessionelt prægede rektor. Tilbage i Danmark ønskede DMS' formand Rørdam at ansætte Grunnet som DMS' missionær, men da flere i bestyrelsen var betænkelige, blev han aldrig ydremissionær. I stedet blev han påvirket af Søren Kirkegaards folkekirkekritik, brød med folkekirken og dannede i 1855 Den evangelisk-lutherske Frikirke (Frikirken), hvis leder han var i over 40 år til sin død. I artiklen undersøges Frikirkens videre historie primært for at få svar på, hvorfor Frikirken, der repræsenterer ortodoks lutherdom præget af Missourisynoden, aldrig har fået folkelig tilslutning. Det skyldes dels, at den pietistiske del af Den Gudelige Forsamlingsbevægelse normalt foretrak at tilslutte sig Indre Mission (IM) og Luthersk Missionsforening (LM) inden for folkekirken, og dels at Frikirken har været præget af indre brydninger.

## Indledning

I begyndelsen af det 19. århundrede voksede Den Gudelige Forsamlingsbevægelse frem. Den delte sig i to store hovedretninger: *Grundtvigianismen* og *Kirkelig Forening for den Indre Mission* (IM). Endvidere blev en gren af Den Gudelige Forsamlingsbevægelse til

*baptistbevægelsen*. Endelig voksede der af Den Gudelige Forsamlingsbevægelse fire bevægelser frem, der har det til fælles, at de alle har Luther i deres navn. 1. *Den evangelisk-lutherske Frikirke* oprettet i 1855. 2. *Kristelig Lutheransk Trossamfund*, oprettet som frikirke i 1863. 3. *Luthersk Missionsforening* (LM), stiftet 1. marts 1868 som en forening inden for folkekirken. 4. Endelig blev *Evangelisk Luthersk Missionsforening* (ELM) oprettet som en forening inden for folkekirken i årene 1889-1892 ved en spaltning af LM.

Artiklen har til formål dels at afdække og beskrive, hvorfor og på hvilken måde den første lutherske frikirke opstod i Danmark, og dels at udforske hvordan Frikirken udviklede sig, og især hvorfor den ud over en kort periode aldrig fik stor tilslutning. Tre studerende har udforsket Frikirkens historie. 1. N.E. Grunnet. *Den evangelisk-lutherske frikirke i Danmark – dens oprettelse i 1855 og dens historie indtil 1897*. Kirkehistorisk speciale ved Det Teologiske Fakultet, København 1958. 2. E. Mostrup. *N.P. Grunnets udvikling indtil 1860, specielt med henblik på hans opgør med folkekirken og stiftelsen af Den Evangelisk Lutherske Frimenighed*. Bifagsopgave ved Det Teologiske Fakultet, Århus 1974. 3. K.T. Sørensen. *Lutherske frikirker i Danmark, 1850-1870, baggrund, stiftelse og udvikling*. Speciale ved Historisk Afdeling, Aarhus Universitet 2007.

### Grunnets opvækst

Niels Pedersen Grunnet blev født den 19. februar 1827 i Nørre Bjert i Eltang sogn nordøst for Kolding, hvor hans forældre havde en gård. Hans far var gårdejer Peder Laursen Grunnet (1793-1854) og hans mor var Johanne Nielsdatter (1801-1873). Da Grunnet var 13 år, flyttede forældrene til Gesager, Hedensted sogn (Grunnet 1960, 198; Neiiendam 1980, 332-333; Sørensen 2007, 29). Forældrene tilsluttede sig den luthersk-ortodoks-pietistiske vækkelse på Horsenseggen, der fik navnet »De stærke Jyder« på grund af tilhængernes nidkærhed for at bevare den kristne børnelærdom ren og uforfalsket i kirke, skole og hjem. Selv om der givetvis har været nuanceforskelle inden for bevægelsen »De stærke Jyder«, og forskerne også har lidt forskellig opfattelse af, hvor meget pietismen har præget deres lutherske grundopfattelse (Jensen 1945; Thomsen 1960; Hegnsvad 1967; Jakobsen 1976; Stidsen 2002; Hansen 2013), tyder alt på, at den kristendomsoplæring og kristendomsforståelse, som Grunnet mødte hos »De stærke Jyder«, kan karakteriseres på følgende måde. Han er blevet fortrolig med *Bibelen*, Pontoppidans *Sandhed til Gudfrygtighed* og Kingos *Salmebog*, der har været brugt både i kirken og til husandagt i hjemmene. Han er sikkert også blevet fortrolig med Brorsons *Troens rare Klenodie*. Grunnet har mødt en luthersk præget kristendomsforståelse med en understregning af arvesyndens realitet, som det siges i Confessio Augustana (CA) artikel 2. Ligeledes har der været et stærkt fokus på retfærdiggørelseslæren, som den er udtrykt i CA artikel 4. Grunnet har også mødt begreberne lov og evangelium til forståelsen af Bibelen. Grunnet har ligeledes lært om sakramenternes betydning, ligesom han har hørt, at Djævelen vil friste og skade mennesker. Han har lært, at ved omvendelsen, som virkes af Ånden gennem Ordet, sker en forandring i menneskets stand. Det går fra

den fortvivlede syndestand til nådestanden. Om helliggørelsen har han sikkert lært, at den er knyttet stærkt sammen med Helligåndens oplysning gennem Ordet og sakramenterne, og at denne oplysning er en proces svarende til gudsbilledets fornyelse og syndens daglige erkendelse og aflæggelse. Grunnet har også lært, at det rette Guds folk er en »liden flok«, som må være villig til at lide forfølgelse fra verden og denne verdens fyrste (jf. Pontoppidan 1902).

Da Grunnet efter sin konfirmation blev lærer ved »De stærke Jyders« privatskole i Hedensted, er han sikkert gennem den opgave blevet styrket i deres lære, hvor han som lærer ifølge vidnesbyrd »udmærkede sig i 4½ år ved flid og dygtighed« (Michael 1955, 4; Neiiendam 1958, 287; Grunnet 1960, 198). Også ved »De stærke Jyders« privatskole i Bølling i Egtved Sogn var Grunnet lærer (Michael 1955, 4; Grunnet 1958, 3; Neiiendam 1958, 287; Hegnsvad 1967, 249; Kvist 1979, 401; Stidsen 2002, 71).<sup>1</sup> Denne stilling måtte han opgive på grund af Treårskrigen/Første Slesvigske Krig 1848-1850, idet han blev indkaldt som soldat, hvor han hurtigt avancerede til kaptajn (Michael 1955, 4). Som soldat i Christiansfeld lærte han Brødremenigheden at kende, og det var med til at vække ham for ydre mission (Michael 1955, 4). Brødremenighedens præst Philipp Jacob Røntgen bragte Grunnet i forbindelse med Basel Missionsskole drevet af Baseler-Missionen (Grunnet 1958, 3; Nielsen 1900, 231-232; Sørensen 2007, 30), hvor han i 1848 søgte optagelse og blev optaget på skolens ekspektanceliste (Michael 1955, 4; Grunnet 1958, 3; Neiiendam 1958, 287). Da Grunnet allerede i 1845 var kommet i forbindelse med sognepræst, dr.theol. Hans Christian Rørdam (1803-1869), der fra 1851 var bestyrelsesmedlem og 1855-1860 formand for DMS, søgte han DMS om understøttelse til rejsen til Basel. Ansøgningen blev ikke bevilget, dels på grund af selskabets manglende kendskab til ham og dels på grund af en uafsluttet intern drøftelse i DMS med hensyn til at påbegynde selvstændig missionsvirksomhed (DMS' Protokol 17.06.1851; Grunnet 1958, 4; Sørensen 2007, 30), men Grunnet vandt Rørdams tillid. I DMS' ledelse havde man længe været optaget af at kalde danske missionærer og oprette egen missionsmark og ikke blot som hidtil støtte ydre mission gennem udenlandske selskaber. Meget tyder på, at det var Rørdams håb, at Grunnet efter endt uddannelse kunne knyttes til missionselskabet (Løgstrup 1907, 36-38; Michael 1955, 4; Grunnet 1958, 4; Neiiendam 1958, 287-288).

### **På missionsskolen i Basel**

På grund af Treårskrigen kom Grunnet først til Basel i 1851, hvor han på missionsskolen fik sin teologiske uddannelse fra juli 1851 til oktober 1854. Missionsskolens leder Joseph Josenhans (1812-1884) var opvokset i et strengt pietistisk hjem med meget aktiv deltagelse i arbejde med både indre og ydre mission. I studieårene 1829-1834 ved universitetet i Tübingen sluttede han sig til Wilhelm Hofacker (1805-1848) og udviklede en vis overkonfessionel tænkning. I 1850 blev han leder af Baseler-Missionen og dens missionsskole, der stod med betydelige økonomiske og administrative problemer. Med

sine fremragende organisatoriske evner fik Josenhans styr på og faste ordnede rammer for både Baseler-Missionen og missionsskolen, der under hans ledelse fik ny vækst. Hans autoritative ledelsesstil, grænsende til det diktatoriske, medførte imidlertid, at der var personer, der blev overkørt af ham (Nielsen 1904, 686). I begyndelsen gik det godt for den danske student (Grunnet 1958, 4; Sørensen 2007, 30), men Josenhans definerede missionsskolens teologiske standpunkt som overkonfessionelt, hverken luthersk eller reformert, men evangelisk, som han udtrykte det. Denne overkonfessionelle holdning, hvor konfessionen er et underordnet anliggende, skabte problemer for Grunnets lutherske overbevisning, som han havde mødt i årene hos »De stærke Jyders« ortodoks-pietistiske lutherdom, men som hos ham ifølge Karina T. Sørensen var blevet markant styrket gennem mødet med den ortodokse lutherdom hos Gammel-Lutheranerne (Michael 1955, 15; Grunnet 1958, 21; jf. Nielsen 1904, 166-167; Holmquist 1951, 28-29) og måske også hos A.G. Rudelbach (1792-1862; Sørensen 2007, 31; 40-42; jf. Sørensen 2006). Josenhans ville nok give Grunnet det vidnesbyrd, at han plejede omgang med de andre elever på en broderlig og kristen måde, men ankede samtidig over, at Grunnet »stiller sig over andre og mener, at *de* hykler og har vildfarelser, mens *han* derimod alene har det rigtige« (Grunnet 1958, 4; Grunnet 1960, 199). Grunnet selv udtrykte den principielle uoverensstemmelse sådan: »[...] at det hele drejer sig om, at man her søger at omskabe eleverne til sådanne, der foragte enhver konfession, og vidt og bredt udskri-ger: »Jeg er hverken lutheraner eller reformert, jeg er evangelisk«. Det vil jeg imidler-tid ikke, jeg er lutheraner og bliver det ved Herrens nåde til min død« (Michael 1954, 226-227; Grunnet 1958, 5; Grunnet 1960, 199; Sørensen 2007, 31). Da Josenhans ikke kunne få Grunnet til at danse efter sin pibe, gav han sig til at isolere Grunnet i forhold til skolens lærere og borede sine spørgsmål ind i eleven: »Troede Grunnet stadig på sit kald som missionær? Og var han i sandhed omvendt?« Også på anden måde prøvede Josenhans at gøre opholdet for Grunnet så utåleligt, at han forlod skolen (Michael 1955, 5; Grunnet 1958, 5; Neiiendam 1958, 287). Gennem hele sit ophold ved missionsskolen stod Grunnet i korrespondance med Rørdam. Disse breve er bevaret i DMS' arkiv på Rigsarkivet. Der er almindelighed enighed om, at denne korrespondance viser, at Grunnet var en alvorlig og nidkær kristen (Grunnet 1958, 5). Grunnet overvejede en overgang at forlade skolen for at fortsætte på den strengt luthersk-konfessionelle Leipziger Missionsskole, men Rørdam overtalte ham til at blive i Basel (Grunnet 1958, 6; Grunnet 1960, 199; Sørensen 2007, 31). I september 1854 anmodede Grunnet imidlertid om at blive løst fra skolen for at vende tilbage til Danmark. Josenhans nægtede at udstede Grunnet et afgangsvidnesbyrd, men en teologiprofessor ved skolen, F. Gess, gav ham et godt afgangsvidnesbyrd, inden han i november 1854 vendte tilbage til Danmark (Michael 1954, 227; Grunnet 1958, 9).

## Prøveår i DMS

Rørdam bevarede tilliden til Grunnet og understregede blandt andet i et brev til en pastor Schneider i Schweiz, at han ikke lagde vægt på rektor Josenhans' bedømmelse af Grunnet (Michael 1955, 6). Rørdam anbefalede DMS' bestyrelse, at man fra januar 1855 gav Grunnet et prøveår i Danmark. DMS forpligtede sig ikke til at udsende Grunnet efter prøveåret, og Grunnet var heller ikke forpligtet til at lade sig udsende. Der var et dobbelt formål med prøveåret. For det første skulle Grunnet rundt om i folkekirkens menigheder dels holde foredrag om ydre mission for derved at øge missionsinteressen og dels lære af samværet med de præster, der gav ham tilladelse til at prædike i deres kirker. For det andet skulle Grunnet udbygge sine teologiske kundskaber under vejledning af de teologiske kandidater Ludvig Helveg (1818-1883) og Christian Malte Kragballe (1824-1897) og samtidig deltage i pastoralseminariets øvelser med henblik på at blive ordineret (DMS' Protokol 13.09.1854 og 11.01.1855; Grunnet 1958, 7-8).

Prøveåret fik ikke et lykkeligt resultat, hvad der er flere årsager til. Det var ikke et klogt valg af bestyrelsen at bede de to grundtvigianere Helveg og Kragballe lede Grunnets uddannelse. De fandt aldrig ind i et tillidsfuldt samarbejde med Grunnet. I DMS' bestyrelse var flere tøvende, om man turde påbegynde en selvstændig missionsvirksomhed. Skulle det ske, var flere stærkt skeptiske til, om Grunnet var den rigtige mand at udsende som den første missionær. Nogle var måske også præget af rektor Josenhans' manglende tillid til og kritik af Grunnet. I løbet af prøveåret blev Grunnet påvirket af Søren Kierkegaards (1813-1855) angreb på folkekirken, idet det netop var i 1855, at Kierkegaards flyveblade »Øjeblikket« udkom, hvor han i de kraftigste vendinger frakendte den officielle kirke overensstemmelse med nytestamentlig kristendom (Grunnet 1960, 199-202), så Grunnets vilje til at lære af folkekirkens præster var såre begrænset. Grunnet skulle i »Dansk Missionsblad« skrive om sin rejse, men bladets redaktør pastor Nicolaj Gottlieb Blædel (1816-1879) turde ikke optage artiklerne uden forhandling med formanden Rørdam. De blev offentliggjort (Grunnet 1855), men slutningen på artiklerne kom aldrig. Artiklerne indeholdt flere interessante enkeltheder om dansk kirkeliv blandt andet en meget læseværdig beskrivelse af De stærke Jyder, hvor Grunnet skrev: »[...] thi jeg maa trods alle deres Svagheder, som jeg ikke har lagt Skjul paa, give dem det Vidnesbyrd, at jeg blandt dem har fundet den meest alvorlige og oprigtige Christendom, den meest grundige Erfaring og Bekjendtskab med det menneskelige Hjertes naturlige Fordærvelse, samt den meest rolige Overgivelse i Christi Forsoning, jeg nogensinde har funden enten her i Danmark eller i Udlandet« (Grunnet 1855, 59). Samtidig må man konstatere, at det ikke hørte til Grunnets spidskompetence at udtrykke sig diplomatisk. Flere formuleringer skabte mistillid til Grunnet hos dem, der i forvejen var skeptiske til ham. På DMS' bestyrelsesmøde den 10. oktober 1855 satte formand Rørdam følgende spørgsmål til afstemning: »Have Bestyrelsens Medlemmer Frimodighed til at understøtte Grunnets udgang som Missionær?« Da stemmerne stod lige, nemlig fire mod fire (det 9. bestyrelsesmedlem var også imod, men ønskede af særlige grunde at undlade at

stemme), kunne man ikke beslutte at understøtte Grunnet (DMS' Protokol 10.10.1855; Bundgaard 1935, 89; Grunnet 1958, 15; Sørensen 2007, 33). Dermed var det reelt afgjort, at DMS ikke kom til at udsende Grunnet som missionær, selv om formanden personligt gerne havde set ham som missionær for DMS.<sup>2</sup>

I prøveåret havde Grunnet med bestyrelsens samtykke holdt missionstimer i København, og han kaldte kredsen, som samledes om ham »Luthersk Missionsmenighed«. Her afslørede Grunnet betydelige pastorale evner, og mange flokkedes om ham (Neiiendam 1958, 288).

### Den evangelisk-lutherske Frikirke

Rejsevirkomheden havde overbevist Grunnet om, at det danske folk var i stor åndelig nød (Grunnet 1855, 61). Da DMS' bestyrelse ikke ville udsende Grunnet som missionær, følte han sig kaldet til at virke som missionær i Danmark (Løgstrup 1907, 38; Bundgaard 1935, 86-89; Michael 1955, 9-14; Jensen 2005a, 9). Samtidig var han blevet forvisset om, at han ikke kunne forblive i folkekirken, da den efter hans opfattelse både tolererede rettroende og retlærende præster og også vantro og falsklærende. Desuden manglede folkekirken kirke- og læretugt. Endelig kritiserede Grunnet den tætte alliance mellem stat og kirke, som Grundlovens §4 var udtryk for. Men Grunnet kritiserede ikke folkekirkens liturgi og bekendelse. I den situation var han overbevist om, at sande kristne i henhold til Guds ord i 2 Kor 6 og andre steder i Bibelen skulle gå ud af folkekirken og afsønde sig fra al vranglære. Det var altså i lydighed mod sin forståelse af Bibelen, at Grunnet, da flere fra »Luthersk Missionsmenighed« opfordrede ham til at forlade folkekirken, udtrådte af folkekirken den 4. november 1855 sammen med godt 20 andre og dannede *Den evangelisk-lutherske Frikirke* (fork. Frikirken)<sup>3</sup> under mottoet »Vi formaae Intet mod Sandhed, men for Sandhed!« (2 Kor 13,8) (En Røst i Ørken 1-5/1858, 3-9; 13-14; 19-20).<sup>4</sup> Søndag den 11. november 1855 modtog Grunnet præsteordination af den engelske frikirkepræst Jacob Smith i en engelsk frikirke i Hamborg (Michael 1955, 14; Lindhardt 1958, 94). Denne ordination er imidlertid omgærdet af mystik, idet det er et spørgsmål, om Grunnet blev ordineret i en luthersk frimenighed eller i en anden konfession (Grunnet 1958, 24-25; Mostrup 1974, 15-16; Sørensen 2007, 34)?

Men i Danmark var der dannet en frikirke, der i et og alt ville bygge på Bibelen som Guds inspirerede og ufejlbare ord og de lutherske bekendelsesskrifter som en sand og forpligtende tolkning af de bibelske skrifter. I forskellige skrifter uddybede Grunnet Frikirkens læregrundlag (Grunnet u. å.; Grunnet 1881; Grunnet 1863a; Grunnet 1865; Grunnet 1878; Fich 1884; Grunnet 1888; Grunnet 1889). Denne kirke var parat til at praktisere kirketugt, men ellers benyttede man folkekirkens alterbog, ritualer og ornat, så man ikke i den ydre fremtræden adskilte sig fra folkekirken. Allerede i 1856 udgav Grunnet *Psalmebog til Brug for den evangelisk-lutherske Fri-Menighed i Danmark*. De fleste salmer genfinder man i folkekirkens salmebog, men Grunnet havde tilføjet nogle af sine egne salmer (Grunnet 1958, 66-72). I 1858 kom 2. forøgede udgave un-

der titlen *Psalmebog for den evangelisk lutherske Fri-Kirke i Danmark*. I 1863 kom 3. forøgede udgave med 236 salmer (Grunnet 1863b). I 1864 kom 4. forøgede udgave og i 1882 5. forøgede udgave. Salmebogen indeholdt også undervisning om og ritual for dåb og nadver samt litaniet. Endelig indeholdt salmebogen en række bønner til personlig brug både ved forberedelse til gudstjenesten og til den daglige andagt. Salmebogen blev brugt både i menighederne og i hjemmene. Dog benyttede man i Løsning påvirket af De stærke Jyder fortsat Kingos og Brorsons salmebøger. Som det ordensmenneske og organisationstalent Grunnet var, sørgede han fra begyndelsen for at udarbejde en »kirkens forfatning«, så det klart fremgik, af hvem og hvorledes de forskellige opgaver og funktioner i menigheden skulle løses.<sup>5</sup> Forfatningen havde dels nogle paragraffer, der ikke kunne ændres for eksempel om trosgrundlaget og om kirketugten, og dels nogle paragraffer om den praktiske ledelse af kirken, der kunne ændres. I forfatningen er der et klart fokus på den ordinerede præst, idet man tog afstand fra brug af lægprædikanter. Dog fraveg Grunnet selv det princip, da frikirken voksede, og man etablerede nye menigheder. Han kaldte så det at bruge lægprædikanter for »en nødordning for en tid« (Wöhling 1925, 167; Sørensen 2007, 36). Endelig stod der i forfatningen, at »alle myndige og selvstændige personer i menigheden« var stemmeberettigede ved menighedsforsamlingen. Forfatningen udtalte sig ikke om kvinders stemmeret. Man er sikkert gået ud fra tidens forståelse af, hvem der var myndige. Derfor synes det ikke at være en nødvendig slutning, som C. Sørensen drager, at kvinder ikke måtte stemme ved menighedsforsamlingerne (Sørensen 2007, 35). Men eftersom kvinder normalt ikke stemte dengang i forskellige forsamlinger, har de heller ikke gjort det i Frikirkens menighedsforsamling, som valgte ældsterådet/menighedsrådet, der sammen med præsten udgjorde kirkens bestyrelse. De ældste skulle sammen med præsten sørge for, at alt i menigheden gik kristeligt og ordentligt til. De skulle være præsten behjælpelige med kirkelige handlinger og under dennes fravær lede gudstjenesten og forelæse en af præsten valgt prædiken, men de havde ikke ret til at foretage nogen som helst kirkelig handling, som menighedens forfatning ikke berettigede dem til. Det var til de ældste, at eventuelle klager vedrørende kirketugt skulle rettes.

At Grunnet under udformningen af forfatningen stærkt understregede betydningen af præsten og det kirkelige embede med afvisning af lægprædikanter, var nok en følge af, at han teologisk var præget af den ortodokse lutherdom. Når han tillige var pragmatisk og ansatte lægprædikanter i en vis modsætning til forfatningens bastante formuleringer, forstås denne dobbelthed nok bedst som udtryk for, at han også havde en pietistisk arv fra fællesskabet med »De stærke Jyder« og en herrnhutisk arv fra sin soldatertid i Christiansfeld. I teorien tog Grunnet afstand fra vækkelsesbevægelsernes brug af lægprædikanter, og samtidig fulgte han deres praksis. Endelig havde vedtægterne en formulering af optagelsesproceduren, der lød sådan (Sørensen 2007, 36):



»Siger Du Dig hermed løs fra Dit hidtilværende Kirkesamfund under Navn af »Folkekirke«, som ikke alene taaler fordævelige Lærdomme, afvigende fra den hellige Skrift og Den evangelisk-lutherske Kirke, men endog taaler aabenbare ugudelige Syndere og Guds-Fornægttere i sin Midte?« hvortil svaret skal være: »Ja, jeg løsriver mig derfra for stedse«.

Denne frikirke ønskede Grunnet at gøre til en missionerende kraft i det danske folk (Jensen 2005b, 4-6; 14-15). Grunnets frikirkedannelse blev snart udsat for skarpe angreb fra folkekirkens præster. Ikke blot over for personlige angribere, men også over for statskirken som institution – Grunnets standardbetegnelse for folkekirken – blev tonen nu skarp og uforsonlig (Grunnet 1863a). Frikirkens blad *En Røst i Ørkenen*, der oprindeligt var tænkt som et opbyggelsesblad, antog hurtigt karakter af et stridsskrift.

Grunnet arbejdede utrætteligt og rejste ustandseligt rundt i Danmark for at forkynde evangeliet til omvendelse og tro på Kristus og opfordre de troende til at forlade statskirken, fordi den gav plads for vranglære. Grunnet var udrustet med mange af de gaver, der gør en person kvalificeret til at være pioner og foregangsmand for en sag. Han var pligtopfyldende og initiativrig med organisationstalent. Han var en fremragende prædikant og agitator med en smuk sangstemme (Løgstrup 1907, 38; Bundgaard 1935, 86-89; Michael 1955, 9-11; Stubkjær 1966, 130; Jensen 2005b, 5-9). I sin krævende tjeneste blev Grunnet bakket op af sin intelligente hustru, tandlægedatteren Marie Magdalene (1829-1897) født Vatter, der stammede fra Basel. Han var blevet forlovet med hende, inden han rejste fra Schweiz, og han blev gift med hende den 8. januar 1856 i den tysk reformerte kirke i København. Maria Vatter var opvokset i en rig reformert familie i Schweiz, men frikirkens jubilæumsskrift fortæller ikke, om hun konverterede til lutherdommen. Den formue, hun bragte med ind i ægteskabet, betød meget for Frikirkens økonomi, ligesom Maria Grunnet stod for Frikirkens korrespondance og var aktiv ved udgivelsen af Frikirkens menighedsblad (Wöhling 1925, 163; Michael 1955, 16; Grunnet 1958, 42-43; Neiiendam 1980, 332). Allerede i januar 1856 søgte Frikirken om statsanerkendelse. Ansøgningen blev imidlertid afvist med 39 stemmer mod 37 (Grundtvig stemte for). Debatten viste, at det var forholdet til folkekirken, der var problemet. I 1880 og 1900 søgte man igen, men forgæves (Grunnet 1958, 40-41; Grunnet 1960, 210; Sørensens 2007, 40). I 1970 blev Frikirken et godkendt trossamfund. Det betyder blandt andet, at Frikirken kan søge om at forrette vielse med borgerlig gyldighed.

### **Fremgang de første år**

I begyndelsen var der fremgang for Grunnet. De godt 20 medlemmer, som i november 1855 trådte ud af folkekirken sammen med Grunnet, var i 1856 blevet til 100 medlemmer. I løbet af få år stiftede Grunnet 10 menigheder landet over: København, Igelsø syd for Holbæk, Ringsted, Vemmeløse syd for Slagelse, Lolland, Frørup og Vormark på Fyn,



Langeland, Kjellerup mellem Silkeborg og Viborg og endelig Bornholm (Michael 1955, 25; Grunnet 1958, 42; Hansen 1985, 12-42; Jensen 2005a,10-11).

Eftersom Grunnet havde virket som ung lærer blandt »De stærke Jyder«, havde han ventet stor tilslutning, men blev skuffet. Omkring 1880 holdt Grunnet en række velbesøgte møder på egnen, og De stærke Jyder syntes godt om hans lutherske forkyndelse. Men da Grunnet forsøgte at overbevise dem om, at det ikke var nok, at de havde »den rene lære« i skolen, men at de også måtte have egen præst med »den rene lære« i kirken, svarede de ham, at de i folkekirken havde ordet og sakramenterne og dermed saliggørelsesmidlerne. Dertil kom et kraftigt fremstød af IM på egnen, så det blev kun en mindre flok, der sluttede sig til Frikirken (Grunnet 1958, 43; Grunnet 1960, 210).

Derimod blev der hurtigt stor fremgang på Bornholm, idet bornholmeren P.C. Trandberg (1832-1896), der i sin studietid ved Københavns Universitet også var blevet stærkt påvirket af Søren Kierkegaard, i 1860 efter en kort præstetjeneste i Jylland var vendt tilbage til sin fødeø, hvor han virkede som vækkelsesprædikant. Store skarer samledes under hans prædikestol, og vækkelsen brød igennem på Bornholm. Den 8. oktober 1862 kom Grunnet første gang til Bornholm, hvor han bakkede op om den bornholmske vækkelse ved at prædike forskellige steder på øen. Grunnet afsluttede besøget den 31. oktober med et møde i Rønne teater, der var overfyldt. Grunnet nøjedes ikke med at holde vækkelsesmøder. Statskirken og dens præster blev flittig omtalt og kritiseret. Og bornholmerne tog godt imod hans budskab. Grunnet var godt tilfreds med besøget og havde kun lovord om bevægelsen og lederen Trandberg. Han besluttede straks at besøge øen næste sommer (En Røst i Ørkenen 1/1863, 15; Grunnet 1958, 44; Esmarch-Jensen 1979, 22; Sørensen 2007, 46-48).

Sankt Hansdag 1863 indbød Trandberg til et stort friluftsmøde i Ekkodalen i Almindingen, hvor han til de angiveligt 3-4.000 forsamlede mennesker holdt en tordentale mod statskirken og proklamerede sin udtræden og dannelsen af en frimenighed (Kofod 1925, 136-139; Sørensen 2007, 48-49). Den 30. juni rejste Trandberg over til Grunnet og prædikede den følgende søndag i hans menighed. De følgende dage holdt han foredrag for en stor forsamling, hvor han forklarede tilhørerne grunden til sin udtræden af statskirken og konkluderede, at det var Guds børns pligt at forlade fællesskabet med statskirken. Derefter blev Trandberg og hans frimenighed optaget i Grunnets frikirke (En Røst i Ørkenen 7/1863; Grunnet 1958, 44). Trandberg uddannede lægfolk til lokale ledere i frimenigheden. I En Røst i Ørkenen (10-12/1863, 149-160; 161-169; 181-183; 1-5/1864, 8-11;17-20; 33-35; 49-64; 65-78) stod artikelserien *Opvækkelse og Frimenighed. Et Ord fra den evangelisk-lutherske Frimenighed på Bornholm* forfattet af Trandbergs medarbejdere i frimenigheden Chr. Møller (1834-1907) og P. Kofoed (1830-1893) med efterskrift af Grunnet. I løbet af to år havde frimenigheden på Bornholm 1597 medlemmer (Trandberg 1878, 46; Esmarch-Jensen 1979, 63). Om Trandbergs teologi og forkyndelse: Kofod-Svendsen 2016.

I 1889 talte Frikirken 724 medlemmer, hvilket er Frikirkens højeste medlemstal, efter at Chr. Møller havde dannet Luthersk Missionsforening (LM) i 1868/1869, og Trandberg i 1872 var vendt tilbage til folkekirken som valgmenighedspræst (Kofod 1925, 221; Roswall 1985, 69; 77). I 1877 blev Martinskirken, Martinsvej 4, en sidevej til Vodroffsvej på Frederiksberg, bygget og opkaldt efter lærefaderen Martin Luther (Wöhling 1925, 164-165; Grunnet 1958, 41). Der blev også bygget kirker i Igelsø ved Holbæk, i Dalmose ved Skælskør, i Haderslev, i Løsning, og senere i 1952 i Lohals på Langeland og i Århus i 2006. Flere kirker og menigheder er nedlagt. Tilbage er der menighederne i København, Århus og Løsning med egne kirker. Dertil holdes gudstjenester i private hjem, hvor kirkerne er blevet nedlagt.

Grunnet satsede tidligt på internationale kontakter og fik 1881-1882 forbindelse med den evangelisk-lutherske frikirke i Planitz (Sachsen), organiseret 1871 som protest mod nadverfællesskabet med de reformerte og et mildnet præsteløfte (Wöhling 1925, 9-11). 1882 blev der oprettet nadverfællesskab mellem den tyske og danske frikirke (Wöhling 1925, 168; Grunnet 1958, 46-47). Gennem den tyske frikirke fik Grunnet også kontakt med og etableret kirkefællesskab med Missourisynoden i USA, oprettet 1847 af tolv præster, der repræsenterede 20 menigheder. Missourisynoden har præget Frikirken teologisk og understøttet den økonomisk (Wöhling 1925, 169; Grunnet 1958, 47; Neiiendam 1958, 291; Jonsson 1980, 202-206; 209-210). Missourisynoden har historisk videreført den lutherske ortodoksis teologi og har ikke alene afvist den katolske kirke, men også pietismen og forskellige former for reformert teologi samt evangelikalismen. Missourisynoden har ikke alene understreget synd og nåde og en forkyndelse i kategorierne lov og evangelium, men også betydningen af sakramenterne og det kirkelige embede med en stor skepsis over for den lavkirkelighed med lægprædikanter, der tillige i flere tilfælde er nadverforvaltere, eller en svag sakramenteforståelse, som man kan møde i den nordiske rosenianisme.

### **Grunnet og Indre Mission (IM)**

Vilhelm Beck (1829-1901) tog afstand fra baptisterne og andre ikke-lutherske frikirker med henvisning til manglende syn for barnedåben (Larsen 2001, 143). Men Grunnets frikirke havde han både troen og dåben fælles med. Becks sprogbrug om Grunnet kan imidlertid ikke just betegnes som broderlig: »Den noksom bekendte Hr. Grunnet gjør ogsaa Strejftog nu og da over paa Hederne for at fiske i rørt Vande. Den Maade, hvorpaa denne Mand gaaer frem, vil dog forhaabentlig lidt efter lidt aabne Øjnene paa Folk, saa at de lære at vogte sig for at gaae i hans Garn« (IMT 1866, 137). Omvendt var Grunnet også kritisk til IM, hvor han blandt andet kritiserede flere indremissionærer for ikke at være klart lutherske i deres forkyndelse og Beck for ikke at fastholde, at syndsforladelsen rækkes i nadveren (Grunnet 1958, 32). Et af de områder, hvor Grunnet arbejdede intenst for at etablere en lokal frimenighed, var i Midtjylland, som han allerede, mens han rejste som missionsskoleelev for DMS, havde lært at kende (Grunnet 1855, 60-63;

Stubkjær 1966, 130-134). I dette område havde vækkelsen især omkring Herning i sidste halvdel af 1850'erne delt sig i tre grupper: 1. Grundtvigianere. 2. De Lavhellige. 3. De Højhellige, der blev til Kristelig Lutheransk Trossamfund (Gøtzsche 1925, 83-108; Lindhardt 1958, 99-102; Kofod-Svendsen 2012, 32-38). I 1860'erne stod kampen mellem Vilh. Beck og Grunnet, der begge bejlede til de Lavhellige og gerne ville vinde så mange som muligt af de Højhellige. Grunnet spillede sit trumfkort og tvang Beck i defensen ved på en udspekuleret måde at mistænkeliggøre Beck som halvgrundtvigianer (Grunnet 1865). Beck valgte så at distancere sig i forhold til grundtvigianismen på en måde, som han aldrig havde gjort førhen, og blive mere pietistisk, end han tidligere havde været. Derved vandt han kampen om Midtjylland, som Elith Olesen detaljeret har beskrevet (Olesen 1983; Olesen 1987; jf. Lindhardt 1958, 146-150; Lindhardt 1978, 126-128).

Da Trandberg, der teologisk stod IM nær, og som IM tidligere havde opfordret til at blive IM's rejsepræst (Blauenfeldt 1912, 105), brød med folkekirken, dannede en frimenighed og sluttede sig til Grunnet, havde blandt andet den senere formand for Københavns IM Rudolf Frimodt (1828-1879) et skarpt indlæg, hvor han beskyldte Trandberg for at ønske »det 'rene' eller i al fald det 'rensede' Alterbord«. I fodnoter bakkede Beck Frimodt op (IMT 1863, 257-268). Frimodt afviste ikke kirketugt brugt med visdom, men han mente, at Grunnet og Trandberg argumenterede, som donatisterne havde gjort det i deres kamp mod kirkefaderen Augustin (IMT 1863, 261). Da pastor Rindom udgav skriftet *I Anledning af Pastor Trandbergs Udtrædelse af den danske Folkekirke*, gav Beck det en varm anbefaling (IMT 1863, 272). Man kunne læse i IMT, at »Trandberg er bleven i høj Grad paavirket af S. Kierkegaard, navnlig hans »Øjeblikke«; men der findes ogsaa hos ham ikke lidet beslægtet med Methodister og Herrnhutter« og desuden havde Trandberg ved sin udtræden indladt sig på en opgave, der oversteg hans kald og evner (IMT 1863, 313-314). Johannes Clausen (1832-1908) fulgte argumentationsmæssigt i Frimodts spor og kritiserede den loviske kirketugt, inddrog pietistlederen Philipp Jakob Spener (1635-1705) og opfordrede frimenighedsfolket til at læse Speners bog *Er den evangeliske Kirke Babel, og er derfor Udtrædelse af den nødvendig?* Clausen afviste også det modskrift, som Grunnet havde udsendt mod Frimodt (Grunnet 1863) og vurderede, at det skrift faktisk kunne vaccinere besindige kristne mod at følge Grunnet (IMT 1863, 410-415). I et senere indlæg tog forfatteren E. Fog udgangspunkt i Luthers *Kirke- og Hus-Postille* i Jørgen Thistedes oversættelse. Han understregede, at det var en bog, der både var kendt og vel anset af de fleste troende lutheranere i landet. Fog brugte både Luthers autoritet og hans Postille til på en journalistisk taktisk måde at advare mod at træde ud af folkekirken (IMT 1863, 441-447). Efter 1860'erne ses Beck ikke at have talt imod lutherske frikirker og frimenigheder (jf. Larsen 2001, 143-145). Det kan skyldes, at han ikke længere har anset dem som et problem. Grunnet havde adskillige indlæg i *En Røst i Ørkenen*, hvor han kritiserede og advarede sande kristne mod at trække på samme hammel som de vantro (2 Kor 6,14). Grunnets argumentation var altid bibelteo-

logisk, som han nu forstod Bibelen. I kampen mellem Beck og Grunnet skal man huske, at Grunnet kæmpede som en enmandshær, mens Beck havde en række løjtnanter, som han med sin veludviklede strategiske og taktiske sans kunne køre i stilling. Som kampen skred frem, blev Grunnet mere grov og unuanceret, hvad han tabte på. Grunnets oldebarn, pastor emeritus N.E. Grunnet (født 1932), har udtrykt det sådan: »Den væsentligste grund til frikirkens hurtige stagnation og tilbagegang må dog nok søges i Indre Missions samtidige fremgang. Med tiden prægedes Grunnets blad af hvasse og skarpe artikler om og svar til Indre Mission. Her skulle slaget stå – og her blev det tabt« (Grunnet 1960, 211-212).

A. Stubkjær har i sine erindringer beskrevet situationen med følgende ord: »[...]thi i samme periode kom en mand fra København, som var præsteklædt og kaldte sig »pastor Grunnet«. Han kunne prædike, det må man lade ham [...]. Men i stedet for at rejse ud til hedningerne oprettede han en frimenighed i København [...]. Han kom til Kjellerup, Thorning og andre steder, og han kunne klæde folkekirken af, så det havde fynd og klem. Han havde fået nogle til at træde ud af folkekirken i Hinge, Kjellerup og Thorning [...]. Disse få mennesker i de før nævnte sogne gjorde han en bjørnetjeneste med, at han fik dem ud af kirken. I den første tid efter udtrædelsen kom han og tog dem til alters; men det var for få mennesker, der trådte ud, så det kunne ikke betale sig at rejse efter. Det hørte så op med hans betjening som præst; men en ond frugt var det dog for de hellige der, thi det svækkede deres kraft [...]. Hvad pastor Grunnet angik og den lille håndfuld mennesker, han havde fanget, da efterlod hans virksomhed sig ikke dybe spor [...]. Dersom den Indre Mission ikke var kommet til, så ved jeg ikke, hvorledes det var kommet til at se ud. Rimeligt er det, at det havde endt med en udtrædelse af folkekirken« (Stubkjær 1966, 130-134).

### Stagnation og tilbagegang

Hvorfor fik Grunnet ikke større gennemslagskraft i en tid, hvor både IM og LM og flere ikke-lutherske frikirker havde vind i sejlene? Der er flere årsager til frikirkens stagnation og senere tilbagegang. For det første ønskede den pietistisk-missionsk prægede del af Den Gudelige Forsamlingsbevægelse normalt at blive i folkekirken og samledes primært i IM og også i LM. For det andet har den konfessionelle lutherdom ikke fyldt så meget i Danmark, hvor der ikke har været mange, der er gået i A.G. Rudelbachs spor (Sørensen 2006), som i visse andre lande. Bortset fra Kristeligt Lutheransk Trossamfund (Kofod-Svendsen 2012) og Frikirken har den konfessionelle lutherdom ikke haft mange fortalere, mens den har betydelig udbredelse i Tyskland (Jonsson 1980, 192-195; 198-202; 209-210) samt i Missourisynoden og Wisconsinssynoden (Jonsson 1980, 202-208). I Danmark findes inden for bevægelsen *Kirkelig Samling om Bibel og Bekendelse* flere personer, som for eksempel H.O. Okkels (født 1935), der repræsenterer den konfessionelle lutherdom. For det tredje har Frikirken »geschlossene«, »close« eller »closed communion«, der betyder, at kun medlemmer af Frikirken eller en udenlandsk luthersk

frikirke, som Frikirken har etableret kirkefællesskab med, kan modtage nadveren i Frikirken. Det har betydet i praksis, at hvis en ung i Frikirken fandt en kæreste fra for eksempel IM eller LM, blev kæresten nægtet adgang til nadverbordet i Frikirken. Denne praksis udsender det signal, at Frikirken er lukket for nye medlemmer. Resultatet medførte som regel, at unge i Frikirken tidligere forlod Frikirken og tilsluttede sig IM eller LM. I dag vil de måske snarere tilslutte sig en mere åben luthersk frimenighed. Endelig har Frikirken for det fjerde oplevet flere indre brydninger, der har svækket dens ekspansionskraft.

Problemerne begyndte på Bornholm året efter, at Trandberg havde dannet sin frimenighed og tilsluttet sig Grunnets frikirke. De opstod i forbindelse med en personsag omkring den svenske student G.E. Rosander, der i foråret 1863 var blevet prædikant i metodistmenigheden i København, hvor han gjorde sig skyldig i et utugtigt forhold til en pige fra menigheden. Af den grund blev han afskediget. Rosander søgte så optagelse hos Grunnet, som imidlertid gennemskuede hele sagen og afviste hans anmodning. Rosander rejste derefter til Bornholm, hvor han præsenterede sig for Trandberg og hans frue som frikirkelig pastor og med høflige og indsmigrende ord tilbød sin tjeneste i den bornholmske frimenighed. Han fik også mulighed for at præsentere sig for frimenighedens menighedsråd den 15. marts 1864. Trandberg havde på grund af menighedens spredte beliggenhed bedt Gud om at give ham en studeret mand til medhjælp i menigheden og så Rosander som svar på bøn. Som adelsdatter følte fru Trandberg, at flere af lægprædikanterne i frimenigheden manglede dannelse og var monotone at høre på. Hun var tiltalt af Rosanders stilfulde høflighed og ønskede en akademisk medhjælp i menigheden. Til trods for at menighedsrådsmedlemmerne var betænkelige ved at give Rosander tilladelse til at tale i frimenighedens bedesale, førend de havde lært ham bedre at kende, fastholdt Trandberg, at han som menighedens ansvarlige præst havde både ret og pligt til at beslutte det, han var overbevist om, var det rigtige. Da Grunnet hørte, at Trandberg havde givet Rosander tilladelse til at prædike i frimenighedens bedesale, advarede han straks Trandberg i breve og rejste endog til Bornholm, hvor han viste Trandberg en skrivelse fra metodistmenighedens præst Chr. Willerup (1815-1886), bekræftet af dennes kirkeværge, angående Rosanders upålidelighed. Efter det afsluttende møde i Aaker den 14. april 1864 mellem Trandberg og Grunnet nægtede Trandberg Grunnet at tale i frimenighedens bedesale, og i et brev af 15. april 1864 til frimenighedens ældste skrev Trandberg blandt andet, at det var »paa Grund af den forskellige Aand, hvori man vilde gaa frem«, at der »indtraadte et Slags Brud mellem ham og Grunnet«. I sit blad gav Grunnet senere en redegørelse for sagen, hvor han stærkt advarede den bornholmske frimenighed imod at antage denne »Løgner« og »Horkarl« og understregede, at Rosander havde gjort sig skyldig i »lumsk, løgnagtig og hyklerisk Opførsel« og var hverken antaget som medlem eller prædikant i »den evangelisk lutherske Frikirke i København«. I slutningen af redegørelsen havde Grunnet et vidnesbyrd af Chr. Møller og Hans Andersen (1828-1888) gående ud på, at Rosander sidste sommer

havde søgt at blive optaget i den Romersk-Katolske Kirke som »Ordensbroder eller en Slags Munk, da han erkendte, at dens Lære var ret og sand« (En Røst i Ørken 9/1864, 136). Chr. Møller lod sig overbevise om, at Grunnet havde retten på sin side i sagen om Rosander, mens Trandberg efter sammenstødet med Grunnet opfattede ham som en »herskesyg, påtrængende og overfladisk ånd og ønskede ham ikke til ærkebiskop« (Anonym 1922, 4; Kofod 1925, 152-154; Neiiendam 1958, 320-321; Grunnet 1958, 44-46; Grunnet 1960, 210-211; Thorngreen 1968, 25; Roswall 1985, 49-50; Sørensen 2007, 54-56).

Efteråret 1864 prædikede Rosander fortsat i den bornholmske frimenighed. Dog synes Trandberg ikke at have været helt tilfreds med hans forkyndelse. Samtidig rejste Møller – efter Trandbergs mening lokket af Grunnet (Kofod 1925, 157) – til København, hvor han af Grunnet den 18. september 1864 blev »under Bøn og Haandspaalæg-gelse ordineret til Pastor i den evangelisk-lutherske Frikirke i Danmark«. Ordinationsdokumentet er forsynet med segl og underskrevet af to menighedsældste samt af »N.P. Grunnet, Tilsynsmand og Pastor i den evangelisk lutherske Frikirke i Danmark« (Roswall 1985, 51). Ligesom Møller var rejst »uden Samtykke af sin Forstander og den Menighed, der havde valgt ham,« lod han sig ligeledes »uden deres Raad og Samtykke ordinere af Grunnet« (Kofod 1925, 157-159). Man forstår vel bedst denne ordinations-handling som et led i magtkampen mellem Grunnet og Trandberg, hvor Grunnet brugte anledningen til at understrege sin selvopfattede position i samarbejdet mellem de to frimenigheder, hvor Grunnet så sig selv som leder af hele Frikirken og dermed stod også Trandberg under hans tilsyn (Sørensen 2007, 57).

Kort derefter meddelte Grunnet, at Chr. Møller skulle redigere »En Røst i Ørkenen« et par måneder. Møller blev præsenteret som »min kjere Medarbejder, ordineret Lærer og Prædikant i den evangelisk-lutherske Fri-Kirke« (En Røst i Ørkenen 10/1864, 160). I forbindelse med sin ordination modtog Møller nogle årgange af Rosenius' blad *Pietisten*. Resultatet i bornholmermenigheden blev, at de opståede spændinger mellem den meget lutherske Grunnet, den pietistiske og senere lidt grundtvigsk prægede Trandberg og den af svenskeren C.O. Rosenius (1816-1868) prægede Chr. Møller, voksede yderligere. Med det kildemateriale der er til rådighed, er det vanskeligt at komme til bunds i, om Grunnet, Trandberg eller Møller var mest intrigant.

Udfaldet af det hele blev, at Møller efter råd fra Rosenius vendte tilbage til folkekirken og i 1868/1869 stiftede Luthersk Missionsforening (LM) (Anonym 1922, 9-11; 70; Roswall 1985, 69; 77). Trandberg begyndte at fortryde sit markante brud med folkekirken i 1863, og i december 1866 sendte han et »Andragende til Danmarks høje Rigsdag«, hvor han anmodede om, at frimenigheden, der da havde cirka 1600 medlemmer, kunne komme til at »staa som en lovlig anerkjendt evangelisk-luthersk Frimenighed inden for Folkets Kirke«. I henvendelsen beklagede Trandberg, at bruddet med folkekirken ikke var sket på en mere ydmyg og kærlig måde (Dansk Kirketidende 23 5/1867, 78-80). Da Trandberg i 1872 blev valgmenighedspræst, blev det herefter kun en lille bornholmsk

menighed, der knyttede sig til Frikirken i København (Grunnet 1958, 46; Grunnet 1960, 211). Grunnet beklagede meget Trandbergs skridt, som han sammenlignede med Demas, der havde forladt Paulus »af kærlighed til denne verden« (2 Tim 4,10; *En Røst i Ørkenen* 10/1872, 155). Jeg har ikke fundet udtalelser af Grunnet om Møllers tilbagemødet til folkekirken, men Grunnet har sikkert været dybt skuffet over, at den person, som han i 1864 ordinerede til præst i Frikirken og kort efter betroede redaktør opgaven i nogle måneder af *En Røst i Ørkenen*, få år efter vendte tilbage til den folkekirke, som Grunnet var dybt overbevist om, at man burde forlade, hvis man ville være lydige mod Bibelens ord. Da Grunnet havde tabt Bornholm til især Møllers nydannede LM, Midtjyllands vakte til Beck og IM, og Grunnet også havde tabt kampen til IM om at vinde De stærke Jyder, stod Grunnet i 1870'erne som en svækket kirkeleder med en svækket Frikirke.

### Grunnets efterfølger – ny strid

Da N.P. Grunnets søn Waldemar Grunnet (1863-1932) havde studeret teologi ved den norske kirkes præsteseminarium i USA, der var præget af Missourisynodens teologi herunder dens embedsteologi, og i 1888 vendte tilbage til Danmark, blev han ansat som sin fars personlige kapellan og blev af adskillige betragtet som sin fars selvskrevne efterfølger som Frikirkens leder, men han vandt ikke alles bifald. Kritikken af W. Grunnet kom især fra de lægprædikanter, som N.P. Grunnet havde kaldet og indsat som ledere af de lokale menigheder som en midlertidig ordning på grund af præstemangel (Wöhling 1925, 167). Stridens kerne blev lægprædikanternes åndelige ret til at betjene en lokal menighed og dermed det principielle spørgsmål om lægprædikanternes forhold til det kirkelige embede. Resultatet af striden blev et brud i 1895, hvor lægprædikanterne og Frikirkens flertal samlede sig i en ny frimenighed, der kaldte sig »De forenede evangelisk-lutherske frimenigheder i Danmark«, som i 1896 valgte Jørgen Enoch Johannes Sass (1854-1932) til deres præst/forstander. Den del, der blev ved den gamle Grunnet og Frikirkens forfatning, kaldte Waldemar Grunnet til præst (Michael 1955, 29). Som L. G. Jensen har udtrykt det: »Kirken var delt i to, da Grunnet tog afsked fra denne jord« (Jensen 2005b, 16). Baggrunden for bruddet var, at Waldemar Grunnet præget af Missourisynodens embedstænkning (Westin 1931, 350-356; Pieper 1953, 439-462) ikke havde sin fars pragmatiske holdning – farvet af pietistisk og herrnhutisk påvirkning eller arv – til lægprædikanter. Omvendt havde lægprædikanterne tilegnet sig et syn på lægprædikanters virke løsrevet fra det kirkelige embede, der minder om LM's lavkirkelighed (Munk og Pedersen 1993, 75-94). Bruddet skete, fordi afstanden mellem et profileret embeds- og præstesyn og en profileret lavkirkelighed var for stor. Resultatet blev, at Frikirken blev yderligere svækket.



## De forenede evangelisk-lutherske frimenigheder

I de første år havde de forenede evangelisk-lutherske frimenigheder fremgang. Menighedernes forfatning blev vedtaget 7. juli 1897. Fra 1896 udsendtes bladet »Pil og skjold«. Sass havde embedet i »De forenede evangelisk-lutherske frimenigheder i Danmark« til 1927. Sass var en lollandsk håndværkersøn, der som 19-årig var rejst til Australien, hvor han undervejs blev dødssyg af tyfus. Han blev omvendt og stillede resten af sit liv i forkyndelsens tjeneste. Først fik han af den tysk-lutherske kirke i Australien en uddannelse og blev ordineret i 1877. I 1878 rejste han til New Zealand, hvor han gjorde en stor indsats for skandinaverne, blandt andet fik han bygget syv danske kirker og organiseret adskillige menigheder. Da Sass kom til Danmark i 1883, blev han ansat som rejsepræst for IM med samme opgave, som Dansk Kirke i Udlandet senere tog op. Fra 1894 til oktober 1896 var Sass ansat af Københavns IM. Han forlod arbejdet med vidnesbyrd om grundighed, samvittighedsfuldhed og evne til at sætte andre i gang (Blauenfeldt 1912, 209-210; 236; 297-298; 551; Steen og Hoffmeyer 1915, 105; 111; Michael 1955, 29; Neiiendam 1958, 292-293; Holt 1961, 645; Lindhardt 1961). Vilhelm Beck sagde om ham, at han kunne være blid som en dueunge og skarp som en ragekniv (Neiiendam 1958, 292).

## Genforeningsbestræbelser

Da W. Grunnet i 1903 trådte tilbage som præst og blev gårdejer på Vejlekanten, blev pastor Johannes Moritz Michael (1874-1935) Frikirkens formand indtil 1925, da han blev kaldet til præst ved en frimenighed i Dresden. Michael stammede fra USA, men hans far Ernst Moritz Michael (1840-1899) var i 1865 udvandret fra Tyskland til USA og var blevet uddannet på Missourisynodens præsteseminarium i St. Louis, USA. Derefter var han præst ved forskellige lutherske menigheder. Hans søn Johannes Moritz Michael blev også uddannet ved Missourisynodens præsteseminarium i St. Louis og efter endt studium i 1896 sendt til Hamborg som bymissionær. Han fik etableret en menighed både i Hamborg og i Flensburg (Wöhling 1925, 110; Beier og Holmer 1996, 16-19). Han fik kontakt med Frikirken i Danmark og blev i 1899 af menigheden i Helsingør kaldet til at være dens præst, hvor han begyndte sin tjeneste i 1900 (Michael 1899; Beier og Holmer 1996, 19). Han blev i 1910 præst for frimenigheden blandt »De stærke Jyder« i Løsning-området i håb om, at menigheden måtte vokse. I hans tid som formand blev der ført sammenslutningsforhandlinger mellem Frikirken og »De forenede evangelisk-lutherske frimenigheder i Danmark«, uden at det lykkedes at svejse de to dele sammen. Meget tyder på, at der fra både præsters og menigheders side har været et reelt ønske om, at forhandlingerne skulle afsluttes med et forhandlingsresultat, som alle kunne tilslutte sig. Men så brast det altid til sidst (Hansen 1985, 23-30; Sørensen 2005, 51-59). Lægprædikantgerningens forhold til det kirkelige embede var fortsat stridens æble. To overbevisninger stod over for hinanden. J.M. Michael havde i sin studietid helt tilegnet sig Missourisynodens markante embedstænkning med nej til lægprædikanter, mens »De forenede evangelisk-lutherske frimenigheder i Danmark« stod for

en principiel lavkirkelighed. Begge kunne med en vis ret påberåbe sig N.P. Grunnet, der havde haft en uklar praksis. Som ophavsmand til kirkens forfatning var han imod lægprædikanter. Samtidig var alle enige om, at N.P. Grunnet som kirkens leder benyttede lægprædikanter i strid med kirkens forfatning. Det blev imidlertid fremstillet som en nødforanstaltning grundet det store arbejdspress i kirkens vækstperiode. (Sørensen 2005, 55). Det springende punkt er, hvordan man forstår *Confessio Augustana* artikel XIV, hvor det siges, at ingen må lære offentligt i kirken (*publice docere*) eller forvalte sakramenterne, uden han er rettelig kaldet (*rite vocatus*). Der er en lang tradition i den lutherske kirke for, at lægmænd/ikke-ordinerede på biskoppens eller den lokale præsts ansvar kan få del i den offentlige forkyndelse i kirken (Martling 1965, 190). Dette er også reguleret i kirkeretten (Roesen 1976, 65). Hvis lægprædikanterne i Frikirken har holdt lægmandsgudstjenester, hvor de enten har læst for eksempel en prædiken af Luther eller selv holdt en prædiken på pastor Grunnets vegne, kan det næppe hævdes at være i strid med hverken Skriften eller den lutherske bekendelse (Martling 1965, 190). Hvis pastor N.P. Grunnets søn og efterfølger som leder af Frikirken Waldemar Grunnet og hans efterfølger pastor J.M. Michael har fortolket den lutherske bekendelse og Frikirkens egen forfatning på en sådan måde, at en lægmand ikke må lede en gudstjeneste og holde en prædiken på den ordinerede præsts vegne, har de reelt formuleret en mere indskrænkende fortolkning af CA XIV end N.P. Grunnets fortolkning har været i praksis (jf. Sørensen 2005, 52-59). Dermed har de også afskaffet i hvert fald dele af den reformatoriske tale om det almindelige præstedømme. Hvis omvendt lægprædikanterne i »De forenede evangelisk-lutherske frimenigheder i Danmark« derimod har hævdet, at de havde samme principielle embede som kirkens ordinerede præst med ret til både at prædike, døbe og forvalte nadveren, så havde de dengang samme syn på lægprædikanter som LM har i dag, hvor lægfolk både varetager forkyndelse og nadverforvaltning helt uafhængigt af folkekirkens hyrde- og lærerembede (Munk og Pedersen 1993, 75-94; Olesen 1994, 248-251). Dette syn er også efter min vurdering i bedste fald problematisk i forhold til CA XIV. Pastor Sass fra »De forenede evangelisk-lutherske frimenigheder i Danmark« afsluttede sin kritik af Frikirken for at være topstyret af præsterne ved i 1906 at foreslå, at også kvinder burde have stemmeret i Frikirken (Sørensen 2005, 57). Dette var et progressivt forslag i betragtning af, at kvinder i 1903 havde fået stemmeret til menighedsråd, men først fik stemmeret til folketinget i 1915.

Desuden var der mellem Frikirken og »De forenede evangelisk-lutherske frimenigheder i Danmark« ikke fuld enighed i spørgsmålet om Bibelens inspiration og ufejlbarlighed (Jensen 2005b, 17; Sørensen 2005, 59). Endelig havde Sass en mere alliancepræget kristendomsforståelse end Frikirkens strengt lutherske holdning (Neiiendam 1958, 292). Formand for Frikirken efter J.M. Michael blev C. J. O. Nielsen (1879-1947), der var uddannet på den norske synodes præsteseminarium i Madison, Wisconsin, USA. Han blev præst ved Frikirken fra 1923 og formand 1926-1937.

Bruddet og de efterfølgende mislykkede sammenslutningsforhandlinger svækkede Frikirken, der omkring Anden Verdenskrig havde 121 medlemmer. 1937 blev J.M. Michaels søn W. J. Michael (1911-1956) ansat som præst i Frikirken og dens formand. I 1948 blev hans yngre søn P. Michael (1912-1995) ansat som præst i Frikirken. De havde begge fået deres teologiske uddannelse ved den tyske frikirkes præsteseminarium i Berlin-Zehlendorf. De gik med friske kræfter i gang med udadrettede møder, og de fornyede søndagsskole- og ungdomsarbejdet blandt andet med lejrarbejde. Der kom en svag vækst, så medlemstallet kom op på omkring 150 medlemmer. I 1955 tog W.J. Michael imod et kald i Tyskland, så P. Michael stod alene med ansvaret for som formand at lede Frikirken og som præst betjene de enkelte menigheder.

Jørgen Sass i »De forenede evangelisk-lutherske frimenigheder i Danmark« blev efterfulgt af sin svigersøn Hans Peder Frederik Hansen (d.1930). Han var præst uden vederlag og var fuldmægtig i finansministeriet. Som årene gik, forlod mange i »De forenede evangelisk-lutherske frimenigheder i Danmark« deres lokale menighed og meldte sig ind i folkekirken, hvor de oftest tilsluttede sig IM. De sidste præster gik også ind i folkekirken for eksempel Ejnar Brandt Nielsen (1917-2003; Nedergaard 1951, 378). Da medlemstallet for menigheden i København, der fra 1945 tog navnet *Københavns evangelisk-lutherske frimenighed*, dalede til ca. 30, besluttede et menighedsmøde i marts 1950 at indstille arbejdet i København, men samle kræfterne om arbejdet i Sct. Stefans kirke i Igelsø og Emauskirken i Dalmose på Sjælland (Neiiendam 1958, 293). Kort før W.J. Michael i 1955 fik embede i Tyskland, bad menighederne i Igelsø og Dalmose ham om at holde gudstjeneste i deres kirker. Det var imidlertid P. Michael som leder af den oprindelige Frikirke, der heled den gamle strid fra århundredeskiftet, så fællesskabet med de tilbageværende menigheder i Igelsø og Dalmose blev genskabt, og de blev en del af Frikirken (Luthersk Kirke 11/1995, 5). Sammenslutningen fik sit formelle udtryk i 1967, da Frikirkens forfatning blev revideret, og repræsentanter fra disse menigheder skrev under.

P. Michael var en åben kirkeleder, der for eksempel på de enkelte menigheders vegne kaldte pastor O. Hjort (1903-1992), tidligere præst i og medlem af folkekirken, til at prædike i Frikirken og skrive opbyggelige artikler i Frikirkens blad (Kirke-Nyt 10/1965, 8; Kirke-Nyt 5-6/1971, 4-6; 1-2; Luthersk kirke 1-2/1993, 10-11). Da jeg som ung stud. theol. gik til gudstjeneste i Frikirken, tolkede Michael kirkens principielle holdning med »Closed communion« på den måde, at han tog en grundig samtale med mig. Da han fandt ud af, at jeg som discipel af Rosenius, hvis forkyndelse også Frikirken værdsatte højt, selv om de ikke delte hans kirkesyn, grundlæggende havde Frikirkens af Luther prægede kristendomsforståelse, tog han med glæde mig til alters. Da jeg blev gift, inviterede Michael min kone og mig til samtale i sit hjem, hvorefter han tog os begge to til alters. Under Michaels ledelse blev der ført samtaler med H.O. Okkels (f.1935), O. Hjort (1903-1992) og N.O. Rasmussen [Vigilius] (1931-2002) om ansættelse i Frikirken.

Af forskellige grunde blev ingen ansat (Frikirkens protokol 27.06.1971; 18.06.1972; 23.03.1974; 15.06.1974; 23.06.1974; 12.04.1975).

### En ny generation tager over

I 1981 gik P. Michael på pension. Men da var tre unge præster – Leif G. Jensen (født 1951), Vagn Lyrstrand (født 1952) og Carsten Nielsen (født 1955) – parat til at overtage ledelsen og føre arven videre.<sup>6</sup> Jensen blev formand og dermed Frikirkens leder, mens Nielsen blev næstformand. De var allerede som teologistuderende blevet kaldet som prædikanter. Disse nye ledere var inspireret af den oprindelige Missourisynodes meget konfessionelt lutherske holdning (Pieper 1953, 397-435), og derfor blev nadverbordet lukket for min kone og mig. På grund af økonomiske vanskeligheder, fordi Missourisynoden nedsatte den økonomiske støtte til Frikirken, måtte C. Nielsen efter 11 års tjeneste på Langeland træde tilbage som præst og søge et borgerligt arbejde, idet han fortsatte et aktivt engagement i Frikirken. I hans sted blev Lyrstrand valgt til kirkens næstformand I sin præstetjeneste understregede Nielsen til stadighed, at »troen kommer af det, der høres« (Rom 10, 17), og at evangeliet derfor skal forkyndes, så det bliver hørt. Både som redaktør af *Luthersk Kirke*, andagtshæftet *Se, din konge* og andre publikationer arbejdede han på at formidle Guds evige sandheder i et nutidigt sprog. Han var også aktiv i junior- og ungdomsarbejdet og i udgivelsen af *Børne- og juniorsangbog* 1991, hvor han selv bidrog med en del sange og salmer.

Frikirkens formand Jensen og næstformand Lyrstrand udgav især omkring Frikirkens 150 års jubilæum prædikener og opbyggelige betragtninger.<sup>7</sup> I samme periode blev der af det, der traditionelt kaldes den kirkelige højrefløj, udgivet en række bøger med prædikener og opbyggelige betragtninger.<sup>8</sup> De forskellige prædikener og opbyggelige betragtninger minder meget om hinanden. For alle er Bibelen »Ordet fra Guds mund«, der skal formidles til dagens mennesker. Ingen ønskede blot at holde en tidløs dogmatisk forelæsning, men at bringe et glædeligt budskab ind i tiden. Samtidig bemærker man, at de to præster fra Frikirken er de mest konfessionelt lutherske bevidste. Hos dem møder man ofte et citat af Luther for eksempel fra Lille Katekismus eller et citat fra CA. Man fornemmer tydeligt, at Jensen og Lyrstrand var sig bevidst om og ønskede at videreføre den klart konfessionelle lutherske arv fra stifteren Grunnet. Det samme engagement møder man i deres redaktionsarbejde med Frikirkens menighedsblad *Luthersk Kirke*. De brugte forskellige af Luthers skrifter i deres menighedsundervisning.

Ydre mission har altid været en hjertesag for Lyrstrand, en prægning han har haft med fra sit hjem. I sin præstetjeneste formidlede Lyrstrand information om Bleckmarmissionens arbejde i Botswana og Sydafrika i Frikirkens menigheder. Missionærer fra det sydlige Afrika besøgte næsten årligt Frikirkens sommerlejr fra midten af 1980'erne, og som præst tog han flere initiativer for at styrke ydre mission.

Jais Tinglund (født 1966) kom fra en stilling som rejsepræst i IM og redaktør af Lohses Store Opslagsværk og blev præst i Frikirken 2001, indtil han i 2002 blev præst i Missourisynoden. Han har styrket forbindelsen mellem Missourisynoden og Frikirken.

### **Nye brydninger – dannelsen af Den Evangelisk-Lutherske Augustanakirke og Evangelisk Luthersk Kirke i København og på Sydfyn**

I 2006-2007 opstod der en konflikt, der resulterede i, at Lyrstrand blev afskediget som præst for menighederne i København og på Langeland og derefter trådte ud af Frikirken (Den Danske Præsteforening 2009, 1205). I *Luthersk Kirke* maj-juni 2009 kunne man læse følgende: »Afskediget fra præsteembedet: 23. marts 2007, pastor Vagn Lyrstrand fra Martins menighed i København og fra menigheden på Langeland jfr. »Fratrædelsesaftale« maj 2007.« Eftersom jeg ikke har haft adgang til alle dokumenter i den konflikt, kan jeg ikke give en kildebaseret fremstilling af konfliktens årsager og forløb. Derfor må jeg nøjes med at meddele konfliktens konkrete følger.

Efter afskedigelsen har Lyrstrand fortsat præstetjeneste for ti medlemmer fra København og Langeland, som grundet afskedigelsen forlod Frikirken. Under navnet »Evangelisk Luthersk Kirke på Øerne« holdes under Lyrstrands ledelse gudstjenester og andet kirkeligt arbejde i København og Svendborg.<sup>9</sup>

I protest mod afskedigelsen af Lyrstrand, som man opfattede som en uretfærdig og ubibelsk afskedigelse af en bibeltro præst (Sørensen 2007a, 2007b og 2007c; jf. Jensen 2007) oprettede tidligere medlemmer af Frikirken den 17. maj 2007 Den Evangelisk-Lutherske Augustanakirke. For Augustanakirken var afskedigelsen af Lyrstrand kulminationen på en længere tids teologisk udvikling i Frikirken, hvor Frikirken allerede i 1967 havde givet kvinder ret til at stemme til menighedsmøder (Michael 1967, § 8; 9; 13), og hvor dele af Martinskirkens menighed i København også ønskede kvindelig valgbarhed til bestyrelser.<sup>10</sup> Det er efter Augustanakirkens opfattelse en underminering af skaberordningen mellem mand og kvinde (Sørensen 2007d; Sørensen 2009a; Sørensen 2009b). Ved stiftelsen afviste Augustanakirken ikke alene kvinders mulighed for at sidde i bestyrelser, men også deres ret til at stemme ved menighedsmøder. Desuden kritiserede Augustanakirken Frikirken for en ikke tilstrækkelig klar afvisning af det, man kaldte Missourisynodens læremæssige forfald, og for manglende afvisning af tværkirkelighed blandt kirkens unge. I det hele taget var Augustanakirkens brud med Frikirken et brud med det, man forstod som den pietistiske indflydelse i Frikirken, og en tilbagevenden til konfessionel lutherdoms princip om, at man ikke kan gå på kompromis, når det gælder Guds ords lære.

Lyrstrand var til stede som gæst ved den stiftende generalforsamling af Augustanakirken, men han var ikke blandt stifterne og har på intet tidspunkt været medlem af Augustanakirken. Derimod betjente han fra begyndelsen kirken som vakancepræst, hvor han for eksempel forestod både læreprøvelse, ordination og indsættelse af M. Sørensen som præst i 2007. I 2009 blev det kirkelige fællesskab imidlertid brudt mellem

Augustanakirken og Lyrstrands kirke »Evangelisk Luthersk Kirke på Øerne«. Baggrunden var, at Lyrstrand havde øvet præstetjeneste i Frikirken ud fra kirkens holdning fra 1967 om kvinders stemmeret. Derfor ønskede Augustanakirken at føre læresamtaler med Lyrstrand, som i den spændte situation ikke ville tage stilling til spørgsmålet om kvindelig stemmeret. Der blev dog indledt læresamtaler mellem Augustanakirken og »Evangelisk Luthersk Kirke på Øerne«, men i juli 2008 tilkendegav Lyrstrand over for Sørensen, at han ikke ønskede at fortsætte drøftelserne. Augustanakirken gav Lyrstrand en mulighed for at forklare sig eller vende tilbage til samtalen, men suspenderede kirkefællesskabet for et halvt år ledsaget af den meddelelse, at man måtte erklære kirkefællesskabet for endeligt brudt, hvis Lyrstrand ikke tog initiativ til at genoptage læresamtaler. Da Lyrstrand ikke tog nogen initiativer, erklærede Augustanakirken kirkefællesskabet for brudt ved menighedsforsamlingen den 19. april 2009. Efter Augustanakirkens opfattelse kan et kirkeligt fællesskab ikke bestå, når det ikke længere er muligt at drøfte teologiske spørgsmål og dermed konstatere, hvorvidt der er læremæssig enighed. Samtidig advarede Augustanakirken »mod den separatistiske ånd, hvor man afbryder samarbejde og drøftelser af andet end læremæssige grunde« (Sørensen 2009a).

Det bør bemærkes, at de forskellige organisationer på den kirkelige højrefløj i den sidste menneskealder har arbejdet med spørgsmålet om kvindelig tjeneste, herunder kvindelig tjeneste i bestyrelser og udvalg. Under disse drøftelser forhindrede N.O. Rasmussen Vigilius indførelse af kvindelig valgbarhed til DBI's bestyrelse (Kofod-Svendsen 2014, 130-132). I alle de øvrige organisationer har kvinder adgang til at påtage sig bestyrelsesarbejde, men nogle organisationer har indført restriktioner på forskellig måde, hvor LM er mest restriktiv. Alle organisationer siger som organisation nej til kvindelige præster, men her er MF og IM mest åben for kvindelig tjeneste og mindst afvisende over for kvindelige præster, så det er muligt for ansatte at have en divergerende opfattelse i synet på kvindelige præster.

I foråret 2016 er Augustanakirken en menighed i Århus med pastor, cand.theol., BA jur. M. N. Sørensen (født 1980) som menighedens præst med 21 medlemmer. Augustanakirken er i kirkeligt fællesskab med *Den Ortodokse Lutherske Konfessionelle Konference*.<sup>11</sup>

Tilbage i Frikirken er Jensen eneste fuldtidspræst, der assisteres af hjælpepræst S. Hjorthaug i betjeningen af frikirkens tre menigheder i København, Aarhus og Løsning samt nogle gudstjenester i et privat hjem i enten Lohals eller Svendborg. Det samlede medlemstal af døbt voksne og børn var 91 den 7. maj 2016. Det tal har været svagt nedadgående i de sidste 50 år. Jensen har i sin præstetjeneste været optaget af evangelisering, mission, sjælesorg, bibelundervisning med mere. Jensen er i stigende grad blevet bevidst om betydningen af at styrke den enkeltes tro snarere end at møde mennesker med kirkens love og regler. Gratiamenigheden i Århus begyndte i 1984 med 7 medlemmer og havde 61 medlemmer i 2016.

Under Jensens ledelse har Frikirken deltaget i en række nordiske og internationale konferencer og både bidraget med foredrag og ladet sig inspirere. Det gælder for eksempel Nordisk Evangelisk-Luthersk Konference (NELK), Nordeuropæisk Luther-Akademi (NELA) og International Lutheran Conference.

Da Frikirken foretog forfatningsrevision i 2013, blev det indskrevet i forfatningen, at Frikirken bekender sig til bekendelsesskrifterne i Konkordiebogen som helhed (Jensen et al. 2013). Tidligere havde Frikirken fulgt folkekirkens bekendelsesgrundlag og af de lutherske bekendelsesskrifter alene bygget på Luthers Lille Katekismus og Confessio Augustana. I den nye Forfatning blev kvinder også valgbare til bestyrelser/menighedsråd (Jensen 2005c; Jensen et al. 2013 § 8), dog med følgende indskrænkning: »Menighedsrådets mandlige medlemmer bærer ansvar for at lede gudstjenesterne i præstens fravær, eller når embedet er ledigt« (Jensen et al. 2013 § 8.1.c).

Der eksisterer i dag tre lutherske frikirker med i alt 122 medlemmer efter den frikirke, Grunnet oprettede i 1855, men de har ikke kirkeligt fællesskab med hinanden, det vil sige, at de ikke har »prædikestols- og nadverfællesskab« med hinanden.<sup>12</sup>

Frikirkens menighedsblad er udkommet under skiftende navne, og grundet arbejdspress har der været flere pauser i udgivelsen af menighedsbladet:

1. En Røst i Ørken 1. juni 1856-1876. Fra 1863 var titlen: En Røst i Ørkenen.
2. Evangelisk luthersk Maanedstidning 1879-1895.
3. Frikirken 1897-1911.
4. Luthersk Vidnesbyrd 1922-1933.
5. Kirke-Nyt 1951-1988.
6. Luthersk Kirke, Kirke-Nyt 1989-.

## Konklusion

På den fælleskirkelige missionsskole i Basel blev lutheraneren N.P. Grunnet udfordret på sin lutherske grundholdning. Udfordringen og inspiration fra gammel-lutheranerne og måske fra A.G. Rudelbach gjorde Grunnet til en endnu mere konfessionelt bevidst lutheraner. Da Grunnet i sit prøveår i DMS besøgte en række folkekirkelige menigheder, blev han forvisset om, at folkekirken var i et stort åndeligt forfald, så der var brug for en stor missionsindsats i Danmark. Fordi man i DMS' bestyrelse ikke kunne enes om at udsende Grunnet som ydremissionær, blev han overbevist om, at hans missionsområde var Danmark. Samtidig blev han præget af Søren Kierkegaards kritik af folkekirken og brød med folkekirken og dannede den første evangelisk lutherske frikirke i Danmark. I begyndelsen havde Frikirken en vis fremgang, men samtidig ønskede den luthersk-pietistiske del af Den Gudelige Forsamlingsbevægelse at blive inden for folkekirken og ud fra deres missionshuse og lokale fællesskaber gøre en aktiv missionerende indsats. Frikirken har i tre omgange været præget af indre brydninger. Den første brydning drejede sig om forholdet til folkekirken, hvor Grunnets to medarbejdere Trandberg og Møl-



ler vendte tilbage til folkekirken, idet Trandberg blev valgmenighedspræst og Møller stiftede LM. Den næste brydning opstod i synet på lægprædikanter. Resultatet blev, at Frikirken blev spaltet i to halvdele, hvor Frikirken afviste lægprædikanter, mens den nystiftede frikirke understregede deres betydning. Efter godt 60 år vendte den nystiftede frikirke tilbage til Frikirken. Den seneste brydning har fået til følge, at der ud fra Frikirken er dannet yderligere to små frikirker. Vækkelsesfolkets traditionelle trofasthed over for folkekirken og de indre brydninger i Frikirken har betydet, at den aldrig har fået en folkelig gennemslagskraft, men har været en marginaliseret gruppe. I de senere år er der – med samme begrundelse som Grunnet brugte – dannet en række frimenigheder i protest mod den teologiske udvikling i folkekirken. Dette har imidlertid ikke betydet fremgang for Frikirken. Snarere tværtimod.

## Noter

- 1 Skolereformen i 1814 skabte et stort behov for at opprioritere lærernes uddannelse. I 1840'erne havde mere end 60% af det samlede lærerkorps en seminarieuddannelse. Det betød, at der stadig var mange skoler, herunder private skoler, hvor lærerne ikke havde nogen formel uddannelse. Det gav begavede unge mennesker mulighed for at virke som lærere (Larsen et al. 2013, 149-163).
- 2 Jeg vil gerne takke fhv. generalsekretær i DMS Harald Nielsen (f.1946) for inspirerende dialog og værdifuldt kildemateriale om Grunnets forhold til DMS.
- 3 I de første år brugte Grunnet både betegnelsen frikirke og frimenighed uden forskel, men så lagde han sig fast på betegnelsen frikirke for den landsdækkende kirke, mens han kaldte de enkelte lokale forsamlinger frimenigheder. Grunnets sprogbrug følges.
- 4 Sammenligner man Grunnets argumentation med argumentationen hos dem, der i dag danner frimenighed, er der påfaldende ligheder (Ambrosen et al. 2000; jf. Kofod-Svendsen 2014, 238-248). De nyere frimenighedsdannelse er imidlertid ikke altid på samme måde som Grunnet optaget af en fast liturgisk praksis. Menighedsbladet *En Røst i Ørken* blev udgivet fra 1. juni 1856. Dels af arbejdsmæssige grunde og dels af økonomiske grunde ophørte menighedsbladet flere gange med at udkomme (Wöhling 1925, 164). Efter en periode udkom det igen oftest under et nyt navn.
- 5 Det første forfatningsudkast forelå i 1855 (Sørensen 2007, 35).
- 6 Den følgende fremstilling er samtidshistorie, hvor min hovedkilde er Frikirkens menighedsblade *Kirke-Nyt* og *Luthersk Kirke, Kirke-Nyt*.
- 7 L.G. Jensen: *En sjælden optimisme. Om tro og håb*. Løsning 1996; L.G. Jensen og V. Lyrstrand: *Til den kirkelige forbruger; advent – jul – nytår*. Prædikener til anden tekstrække. Århus 2005; L.G. Jensen og V. Lyrstrand: *Til den kirkelige forbruger; faste – påske*. Prædikener til anden tekstrække. Århus 2006.
- 8 F. Møller: *Se hvilket menneske*. Prædikener til anden tekstrække. København 1995; F. Møller: *Fra døden til livet*. Prædikener til første tekstrække. Fredericia 1998; B.H. Andersen; F. Frøkjær-Jensen, K.H. Hansen; H. Højlund: *Se din konge kommer*. Prædikener til første tekstrække. København 1998; H. Højlund: *Gentagelsen er det daglige brød*. En række epistelprædikener. Fredericia 2009; N.N. Eriksen; P.Ø. Jacobsen; F.B. Smidt; J. Sejergaard: *Noget på hjerte*. Prædikener over anden tekstrække. Fredericia 2015; *Ord fra Guds hjerte* redigeret af F. Stidsen. Fredericia 2016.
- 9 Jf. mail fra V. Lyrstrand til F. Kofod-Svendsen den 8. januar 2016.
- 10 Jf. mail af 12. april og 16. august 2015 fra M.N. Sørensen til F. Kofod-Svendsen.
- 11 Jf. mail fra M.N. Sørensen til F. Kofod-Svendsen den 16. august 2015.
- 12 Jf. mail fra M.N. Sørensen til F. Kofod-Svendsen den 9. maj 2016.

## Litteratur

- Ambrosen, T.; J.A. Andersen; H. Bartholdy; C.S. Grønbæk; J.B. Kofoed; N. Techow; M. Vigilius. 2000. *En ny menighed – en ny mulighed*. København: Eget forlag.
- Anonym. 1922. *Luthersk Missionsforening 1868-1918. Mindeblade skrevet af nogle af foreningens venner*. København: LM.
- Beier, G. og M. Holmer. 1996. *Blickwinkel. Ein gemeinschaftliches Lesebuch der Dreieinigkeitsgemeinde Hamburg 1896-1996*. Druckhaus Harms, Gross Oesingen.
- Blauenfeldt, L. 1912. *Den Indre Missions historie. Et Festskrift*. København: IM.
- Bundgaard, N. 1935. *Det Danske Missionsselskabs historie I*. København: Det Danske Missionsselskab.
- Den Danske Præsteforening. 2009. *Teologisk Stat, Kirkelig Håndbog*. Skjern: Kirkeministeriet.
- Esmarch-Jensen, J. 1979. »P.C. Trandberg og den bornholmske vækkelse indtil 1869«, kirkehistorisk 3 måneders opgave ved Det Teologiske Fakultet, Århus.
- Fick, C.J.H. 1884. *Vidnesbyrd om Chiliasmens eller Læren om det tusindaarige Rige*. Oversat af N.P. Grunnet. København: H.A. Jensen.
- Grunnet, N.E. 1958. »Den evangelisk-lutherske frikirke i Danmark – dens oprettelse i 1855 og dens historie indtil 1897«, kirkehistorisk speciale ved Det Teologiske Fakultet, København.
- Grunnet, N.E. 1960. »Frikirke som princip. Grunnets frimenighed«. I *Et kirkeskifte. Studier over brydninger i dansk kirke- og menighedsliv i det 19. århundrede*, under redaktion af H. Koch, 197-212. København: G.E.C. Gad.
- Grunnet, N.P. u. å. *Hvad er og vil den evangelisk-lutherske Frikirke?* København.
- Grunnet, N.P. 1855. »Missionselev Grunnets Sommerreise«. *Dansk Missions-Blad*, redigeret af N.G. Blædel, 22 (7-8): 49-51; 57-63.
- Grunnet, N.P. 1863a. *Aabent Brev til Hr. Pastor Frimodt i Anledning af hans skriftlige Angreb paa den evang.-luth. Frikirke*. København.
- Grunnet, N.P. udgiver. 1863b. *Psalmebog for den evangelisk lutherske Fri-Kirke i Danmark*. Tredje forøgede Udgave. København.
- Grunnet N.P. 1865. *Sendebrev til de Troende i Adspredelsen*. København.
- Grunnet, N.P. 1978. *Gjensvar paa Gjendøberprædikant P.P. Schmidts Angreb paa Daaben og Barnedaaben i den lutherske Kirke*. København.
- Grunnet, N.P. 1881. *Hvad lærer den evangelisk-lutherske Frikirke?* Anden gennemsete og reviderede udgave. København.
- Grunnet, N.P. 1888. *Hvad er en Lutheraner?* København.
- Grunnet, N.P. 1889. *Kom Jesum Kristus ihu! Prædikener holdte i Martinskirken i Kjøbenhavn*. Kjøbenhavn: Udgiverens forlag.
- Gøtzsche, J. 1925. *Træk af en jysk Vækkelses Historie i det nittende Aarhundrede*. København: Lohse.

- Hansen, H.G. 2013. »Luthersk lægmandsvækkelse eller stædighed og standskonflikt«, kirkehistorisk speciale ved Aarhus Universitet.
- Hansen, W. Aa. 1985. *Lidt om Den Evangelisk-Lutherske Frikirke på Langeland*. Eget forlag.
- Hegnsvad, H. 1967. »De stærke Jyder«. I *Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede*, IV bind, under redaktion af A.P. Thyssen, 179-255. København: G.E.C. Gad.
- Holmquist, H. 1951. *Kirkehistorie III*. Anden omarbejdede udgave ved J. Nørregaard. København: J.H. Schultz.
- Holt, P. 1961. *Kirkelig Forening for Den Indre Mission i Danmark gennem 100 år, 1861-1961*. København: Lohse.
- Jakobsen, H.B. 1976. *De stærke Jyder*. Jelling.
- Jensen, F.E. 1945. »'De stærke Jyders' første Tid«. *Kirkehistoriske Samlinger*: 1-26.
- Jensen, L.G. 2005a. »Den evangelisk-lutherske Frikirke historisk og i dag«. I *Kirkekig: Evangelisk luthersk frikirke 150 år*, redigeret af Vagn Lyrstrand, 9-17. Århus: Kandake.
- Jensen, L.G. 2005b. *Hos den korsfæstede. Artikler om Den Evangelisk-Lutherske Frikirke*. København.
- Jensen, L.G. 2005c. *Vedr. mænds og kvinders valgbarhed til bestyrelse/ældsteråd*. Upubliceret materiale.
- Jensen, L.G. 2007: *Notat vedr. kaldelse til og afskedigelse fra præsteembedet*. Upubliceret materiale.
- Jensen, L.G.; S. Hjorthaug; J. Strand; A. Henriksen og B. Nielsen. 2013. *Den Evangelisk-Lutherske Frikirke i Danmark*. Tredje reviderede forfatning. Gratiakirken i Århus.
- Jonsson, P. 1980. *Luthersk Kyrkohistoria*. Landskrona: Bokförlaget Per Jonsson.
- Kofod, K.M. 1925. *Den bornholmske vækkelsespræst P.C. Trandberg*. København: Lohse.
- Kofod-Svendsen, F. 2012. *Lutheranerne på heden*. Fredericia: Kolon.
- Kofod-Svendsen, F. 2014. *Teologi og konsekvens*. Det Teologiske Fakultet Københavns Universitet.
- Kofod-Svendsen, F. 2016. »Luthersk Missions forhistorie, stiftelse og vækst«. *Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke* 43 (1): 55-78.
- Kvist, J. 1979. *Egtved sogn I-II bind*. Kolding.
- Larsen, C.; E. Nørr og P. Sonne. 2013. *Dansk skolehistorie*. Bind 2. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Larsen, K. 2001. *Vilhelm Beck – missionspræsten*. Fredericia: Lohse.
- Lindhardt, P.G. 1958. »Tiden 1849-1901«. I *Den Danske Kirkes Historie VII*, redigeret af H. Koch og B. Kornerup. København: Nordisk.
- Lindhardt, P.G. 1961. »Vilhelm Beck og Jørgen Sass«. *Kirkehistoriske Samlinger*: 267-295.
- Lindhardt, P.G. 1978. *Vækkelse og kirkelige retninger*. Århus: Aros.

- Løgstrup, T. 1907. *Det Danske Missionselskabs historie*. Kjøbenhavn: Bethesdas Boghandel.
- Martling, C.H. 1965. »Rite vocatus – publice docere«. I *Till Bo Giertz 31 augusti 1965*, redigeret af C.H. Martling, A.G. Norén, S.E. Staxäng og C. Strandberg.
- Michael, P. (formand) sammen med den øvrige bestyrelse. 1967. *Revideret forfatning for Den Evangelisk-Lutherske Frikirke i Danmark*. Vormark, Fyn.
- Michael, W.J. 1954. »Den evangelisk-lutherske frikirke«. I *Danmarks frikirker*, redigeret af Bredahl Petersen, 225-255. København: Evangelieforlaget.
- Michael, W.J. 1955. *Den evangelisk-lutherske Frikirke i Danmark. Ved 100-års jubilæet*. Odense.
- Mostrup, Erik. 1974. »N.P. Grunnets udvikling indtil 1860, specielt med henblik på hans opgør med folkekirken og stiftelsen af Den Evangelisk Lutherske Frimenighed«, bifagsopgave ved Det Teologiske Fakultet, Århus.
- Munk, C.L. og B. Pedersen. 1993. *Arvesølv. Til besindelse for LM's venner og andre interesserede*. Hillerød: Dansk Luthersk.
- Nedergaard, P. 1951. *Kirkelig Haandbog*. 8. udgave. København: Lohse.
- Neiiendam, M. 1958. *Frikirker og sekter*. 4. omarbejdede udgave. København: G.E.C. Gad.
- Neiiendam, M. 1980. »Grunnet, Niels Pedersen«. *Dansk Biografisk Leksikon*. Femte bind. København: Gyldendal.
- Nielsen, F. 1904. *Kirke-Leksikon for Norden II* bind. Aarhus: Forlaget for Kirke-Leksikon.
- Olesen, E. 1983. »Kampen om Midtjylland«. Århus Stifts Årbog: 54-78.
- Olesen, E. 1987. »Hvorfor Vilh. Beck ikke blev grundtvigianer«. *Kirkehistoriske Samlinger*: 27-79.
- Olesen, L.K. 1994. »1993 – En oversigt«. *Kirkehistoriske Samlinger*: 225-253.
- Pieper, F. 1953. *Christian Dogmatics III*. Saint Louis: Concordia Publishing House.
- Pontoppidan, E. 1902. *Sandhed til Gudfrygtighed. Forklaring over Sal. Doct. Mort. Luthers liden Katekismus*. Kjøbenhavn: A. B. Kougsgaard.
- Roesen, A. 1976. *Dansk kirkeret*. Hillerød: Den danske præsteforening.
- Roswall, S. 1985. *En banebryder. En bog om Chr. Møller – Luthersk Missions forenings første leder – og den historie han blev en del af*. Hillerød: Dansk Luthersk.
- Steen, J. og H. Hoffmeyer. 1915. *Kirkelig Forening for Indre Mission i København 1865-1915*. København: Bethesdas Boghandel.
- Stidsen, J.E. 2002. *Hold fast ved det du har...! De stærke Jyder, med særligt henblik på deres salme- og sangtradition*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Stubkjær, A. 1966. *Nogle oplevelser*, København: Kristeligt Dagblad.
- Sørensen, K.T. 2005. »Kirkeledelse i krisetid«. I *Kirkekig: Evangelisk luthersk frikirke 150 år*, 51-60, redigeret af Vagn Lyrstrand. Århus: Kandake.
- Sørensen, K.T. 2007. »Lutherske frikirker i Danmark, 1850-1870, baggrund, stiftelse og udvikling«, speciale ved Historisk Afdeling, Aarhus Universitet.

- Sørensen, M.N. 2006. »En undersøgelse af A.G. Rudelbachs syn på forholdet mellem kirke og bekendelse fra 1839 til 1862 med særligt henblik på kirkens rolle i bekendelsesdannelsen og kirkens forpligtelse på bekendelsen«, speciale ved Det Teologiske Fakultet, Århus.
- Sørensen, M.N. 2007a. *Formaning til medlemmer af Martins Menighed forud for menighedsmøde den 22. marts 2007*. Upubliceret materiale.
- Sørensen, M.N. 2007b. *Erklæring vedrørende udtrædelse af Den evangelisk-lutherske Frikirke i Danmark (ELFK), dateret 9. september 2007*. Upubliceret materiale.
- Sørensen, M.N. 2007c. »En bekendelse«. <https://www.augustanakirken.dk/kirkeblog/en-bekendelse/>
- Sørensen, M.N. 2007d. »Om skaberordningen mellem mand og kvinde«. <https://www.augustanakirken.dk/kirkeblog/en-bekendelse/>
- Sørensen, M.N. 2009a. »Resolution om afbrydelse af kirkeligt fællesskab«. <https://www.augustanakirken.dk/kirkeblog/category/nyt-fra-menighedsradet/>
- Sørensen, M.N. 2009b. »Resolution om myndighed og autoritet i kirken«. <https://www.augustanakirken.dk/kirkeblog/category/nyt-fra-menighedsradet/>
- Thomsen, N. 1960. *De stærke jyder og haugianerne. Breve fra en vækkelse*. København: G.E.C. Gad.
- Trandberg P.C. 1878. *Til Vejledning*. Rønne: I Kommission i Colbergs Boghandel.
- Westin, G. 1931. *Protestantismens historia i Amerikas Förenta Stater*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelse.
- Wöhling, W. 1925: *Geschichte der Evangelisch-Lutherischen Freikirche in Sachsen u.a. St.* Zwickau, Sachsen: Verlag des Schriftenvereins.

## Blade

- Dansk Kirketidende udgivet siden 1845, i dag af Grundtvigsk Forum.
- Dansk Missions-Blad udgivet siden 1834 af Det Danske Missionselskab. 2000 fusion af Det Danske Missionselskab og Dansk Santalmission til Danmission med Danmission Magasin.
- Indre Missions Tidende udgivet af Indre Mission siden 1854; forkortet IMT.

## Protokoller

- Uddrag af Det Danske Missionselskabs (DMS) Protokol 1834-1863; henlagt i Det Danske Missionselskabs arkiv i Rigsarkivet, arkiv nr. 10.162 – pakke 45.
- Michael, J.M. 1899. Protokoll über die Gemeindeversammlung der Dreieinigkeitsgemeinde Hamburg. Protokollen findes hos Michaels barnebarn læge Rolf Michael, Frederiksberg.
- Den evangelisk-lutherske Frikirkes protokol findes i Frikirkens arkiv: Gratiakirken, Skejbygårdsvej 23, 8240 Risskov.

**Note**

Udover den ovenstående litteratur findes nedenstående specialeafhandling, som også berører artiklens emne. Specialeafhandlingen er først blevet indleveret efter indlevering af artiklen og er derfor ikke omtalt i artiklen, men nævnes her, for at bibliografien bliver så dækkende for emnet som muligt:

Johannesen, Bergur. 2016. »Mellem problemer og konsekvenser. En komparativ analyse og beskrivelse af årsagerne til hvorfor tre instanser af teologisk principiel kritik af Den Danske Folkekirke endte med at drage tre forskellige konsekvenser«, masterafhandling indleveret ved Fjellhaug International University College, Oslo.

**Forfatter**

Flemming Kofod-Svendsen

Krogebjerg 24

2720 Vanløse

kofodsvendsen@gmail.com

---

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktionsuafhængig fagfælle vurdering.